

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 883:82-6/091/

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/19>**Кузьменко В. І.**

Національна академія Служби безпеки України

ЖАНР ЛИСТА У ВІЧНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ІВАНА БАГРЯНОГО: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР

Стаття містить порівняльний аналіз творів «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» Т. Шевченка та «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» І. Багряного крізь призму епістолярного сегмента приватного листування митців у компаративному вимірі.

Здійснено систематизацію наукових підходів представників класичної та новітньої генології (М. Бахтін, С. Скварчинська та ін.), а також епістолографів щодо вивчення жанрів поеми, памфлету, письменницького епістолярію загалом і відкритого листування зокрема. Лист як «первинно-мовленнєвий жанр» (М. Бахтін), володіючи внутрішньою діалогічною структурою, створює особливу форму викладу матеріалу, притаманну тільки епістолярній комунікації.

Твори Т. Шевченка та І. Багряного прикметні передусім загостреною актуальністю суспільно значущого змісту, багатогранністю образу автора і повнотою зображення образу адресата, розкутістю викладу. Це твори-обвинувачення і, водночас, – послання, адресовані до тих, хто житиме в майбутньому, хто не повинен забувати життя свого народу в минулому й на цьому минулому вчитися.

Унаслідок проведеного дослідження, зроблено висновок про те, що «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка та «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» І. Багряного в жанровому аспекті є листами у вічність; обґрунтовано матричні критерії жанрових домінант і структурних компонентів проаналізованих творів. Серед найголовніших – надзвичайний заряд художності, автобіографізму та інтелектуальності, руйнування традиційної структури епістоли, наявність «образу автора», глибокий підтекст, індивідуальність стилю (наявність епіграфа, емоційність, афористичність висловлювання тощо), мистецька цінність та ін.

Сформульовано дефініцію листа у вічність як жанрового різновиду відкритого листа, позначеного яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності. Акцентовано на тому, що в листі у вічність порушуються в гострій формі соціально-політичні проблеми, що випереджають час і мають напрочуд важливе суспільне значення.

Ключові слова: епістолярій, послання, листування, відкритий лист, лист у вічність, епістолярна комунікація, жанр, памфлет, поема.

Постановка проблеми. Приватні листи Т. Шевченка – визначний етап у розвитку українського письменницького епістолярію. Поет любив писати листи, відтак позасвідомо, а то й цілеспрямовано творив своєрідний інтелектуальний та емоційний автопортрет на тлі своєї доби. За висловом Ю. Луцького, в епістолярії українського митця-пророка яскраво проступає «нередагована», найважливіша константа його особистості: «Шевченко-поет промовляє своїми віршами, Шевченко-людина – своїми листами» [17, с. 93].

Цілком природно, що в творчому доробку Т. Шевченка є чимало творів, написаних у формі послань, своєрідних листів. Особливо прикметна в цьому аспекті поема «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» (1845), яку літературознавці досі ще не розглядали крізь призму епістолографії.

Не було предметом ґрунтовних наукових студій і питання типологічного зіставлення згаданого Шевченкового твору з памфлетом І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» (1945),

тому донині означена тема залишається неосмисленою науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шевченків епістолярій, безцінний документ доби і водночас – мистецький феномен, уже понад півтора століття перебуває на вістрі літературно-критичних суджень, адже як особистість, як художник, громадянин і поет, автор «Кобзаря» не має аналога в світовому письменстві. Син кріпака, принижений і знедолений до рівня, нижче якого можна поставити хіба що раба, митець піднявся до таких духовних вершин, які видно з усіх куточків планети. Тож публікація листів найвідомішого українського адресанта почалась одразу після його смерті. Нині маємо найбільшу колекцію його кореспонденцій, що становить окремих том у повному зібранні творів Т. Шевченка, з ґрунтовними коментарями провідних шевченкознавців [15]. Епістолярій митця опинився в епіцентрі наукових розмислів у монографіях Ж. Ляхової [10], Ю. Луцького [17], В. Смілянської [13], у статті О. Свириденко [12] та ін.

Бранцем кріпацтва уже новітньої – сталінської доби, який вважав себе «поетом подібної вдачі» [11, с. 47], був також і Іван Багряний (справжнє прізвище – Лозов'яга, зросійщене – Лозов'ягін; 1906–1963). Митець вписав своє ім'я в історію як «найвидатніший політичний речник першої еміграції з Радянського Союзу» [8, с. 612]. Романи письменника «Тигролови» й «Сад Гетсиманський», памфлет «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» та інші твори здерли з підрадянського кріпака шкіру в'язня і показали під нею незломлену, горду людину, повну життєвої снаги, волі до життя й боротьби.

І. Багряний знав і любив із дитинства творчість Т. Шевченка, під його впливом почав писати вірші. Неодноразово використовував ремінісценції з «Кобзаря» у своїй громадсько-політичній діяльності. Стаття І. Багряного «Чий Шевченко?» («Молода Україна», Торонто, 1961, ч. 81) засвідчила глибоке розуміння творчості видатного попередника в літературі і внесла свою лепту в справу боротьби за справжнього, а не сфальсифікованого поета.

Попри чималу кількість праць українських і зарубіжних дослідників [3; 5; 6; 7; 17; 19; 20], відкрите письменницьке листування належить до найменш розроблених у царині літературознавства й теорії публіцистики. Внаслідок нечіткого формулювання призначення відкритого листа та його предмета, до означеного різновиду епістолярної публіцистики відносять явища, котрі не

належать до публіцистичного типу діяльності (наприклад, фронтова кореспонденція, «листи-трикутнички», листи читачів тощо).

Отже, нагальна потреба теоретичного розуміння реального стану жанру відкритого листа, відсутність компаративних студій про твори Т. Шевченка й І. Багряного як про відкриті листи, а тим більше, як про листи у вічність, і спричинили необхідність вивчення заявленого в заголовку статті аспекту.

Постановка завдання. Кожна історична доба, кожне нове покоління реципієнтів прагне по-своєму зрозуміти літературні шедеври. Процес творчого пізнання українського та світового письменства невичерпний. *Актуальність дослідження* полягає в тому, що новий погляд на жанрову специфіку поеми Т. Шевченка «І мертвим, і живим...» і памфлету І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» у типологічному зіставленні дозволить побачити злободенність цих творів у наші дні, відчути перегук епох і суспільних запитів.

Мета дослідження полягає в системно-аналітичному вивченні та обґрунтуванні жанрового коду Шевченкового послання «І мертвим, і живим...» і публіцистичного твору І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» як листів у вічність у компаративному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Вислів Юрія Яновського «Лист у вічність» (заголовок п'ятої новели з його роману в новелах «Вершники», 1935) у дослідженні обрано назвою жанрового різновиду відкритого листа, актуалізованого Т. Шевченком у поемі «І мертвим, і живим...» та І. Багряним у памфлеті «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?», але сформованого у світовій літературі задовго до появи цих творів українських адресантів.

Письменницьке листування є безцінним матеріалом для дослідження психології творчості митців. Сучасна евристика психологічну інтроспекцію – самоспостереження й самопізнання – розглядає як одне із значущих джерел мислення письменника: «Самопізнання живить творче мислення митця, надає йому переконливої історичності» [7, с. 208]. Справді, здебільшого матеріалом художніх творів стає те загальне, історичне, обов'язкове, яке стало фактом особистого духовного досвіду автора.

Творчість Т. Шевченка та І. Багряного з її всеохоплюючим конфліктом між особою та суспільством в умовах царського самодержавства (для Шевченка) й сталінського тоталітаризму та виму-

шеної еміграції (для Багряного) значною мірою постала як наслідок трагедійно-філософських рефлексій кожного з митців про час і про себе. Найголовнішим аргументом цього й виявились відкриті листи («одверті», за В. Винниченком) адресантів – епістолярні форми психологічної інтроспекції.

В українському літературознавстві Шевченкове «І мертвим, і живим...» традиційно кваліфікують у жанровому аспекті як «ліричну поему-послання» [13, с. 320]. Відповідно публіцистичний твір І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» – «памфлетом» [3, с. 7]. Зауважимо, що ніхто з науковців ніколи не обґрунтовував саме таку генологічну специфіку цих творів, а тим більше – ніколи її не спростовував.

Термін «генологія», запропонований французьким літературознавцем Полем ван Тігемом (P. Van Tighem. *La Gnestion des genres literature // Helikon*. 1938), був уведений у науковий обіг передовсім завдяки працям польського епістолографа Стефанії Скварчинської та щорічнику «*Lagadnienia rodzajow literehich*», що виходив за її редакцією з 50-х років ХХ ст. С. Скварчинська, розглядаючи літературний рід, жанровий різновид як об'єкт генології, виділила генологічні предмети, поняття, назви. У кожному із названих об'єктів жанр сприймається як щось готове: завершений предмет, встановлене поняття, визначена назва, які у своєму виникненні та функціонуванні не є одночасними. Тут діють різночасові поступи.

Запропонована дослідницею типологія має як теоретичне, так і практичне (методичне) значення. Вона допомагає уникнути помилок, спричинених ототожненням предметів, понять, назв, усталити визначення жанру; накреслює шляхи трьохаспектного його вивчення.

Отже, згідно усталеної трьохаспектної жанрової типології, поема – «переважно віршований, значний за обсягом твір, у якому зображені особливі події та яскраві характери. Жанровими різновидами поеми є ліро-епічна, л і р и ч н а (розрядка наша. – В. К.), епічна, сатирична, дидактична, бурлескна, драматична, романтично-іронічна, байронічна, філософська, описова тощо» [9, с. 232]. Проте у тексті «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка ліричний компонент є лише одним із багатьох, нарівні із сатиричним, дидактичним, філософським та описовим, що дозволяє ідентифікувати жанр послання переважно за естетичними уподобаннями реципієнта. Щодо «яскравих характерів» (образів), змальованих у творі, можна виокремити лише «характер» (образ) адресанта.

Шевченкове «І мертвим, і живим...» є насамперед поетичним посланням, твором великого соціально-політичного значення, що порушує питання обов'язку інтелігенції перед народом і боротьби проти соціального й національного пригноблення України сусідами. Послання має символічне motto: «*Аще кто речеть, яко люблю Бога, а брата своего ненавидить, ложь есть*». Епіграф узято із Соборного послання Іоана Богослова: «Коли хтось каже: “Я люблю Бога”, а брата свого ненавидить, – неправду мовить» (Гл. 4. В. 20). Завершується згадана глава заповіддю, яку адресант зробив проповіддю у своєму посланні землякам-українцям: «І таку ми заповідь одержали від Нього: “Хто любить Бога, той нехай любить і брата свого”» (Гл. 4. В. 21).

Епіграфом автор налаштував імовірного адресата на рецепцію ідейної суті твору: фальшива та любов до батьківщини й народу, коли оповідач не бореться за волю і національну гідність. Послання було адресоване до всіх українців – і сучасників, і нащадків. Остання адресація в тексті найбільш показова – нею твір обрамлений і таким чином розімкнутий до найширшого сучасного адресата і до так званого нададресата (М. Бахтін) – майбутніх поколінь. Натомість перший – внутрішній адресат є водночас предметом сатиричного викриття, адже «геніальний твір було написано в той час, коли Шевченко “прозрів” і побачив, що його оточують “не люди, а змії”, зрозумів, що Україну катують її власні діти, перевертні, зрадники національних інтересів, і що згуртувати народ немає кому» [11, с. 302–303]. Саме в період «трьох літ» (1843–1945) Шевченко переконався, що більшість українських панів – це «неодолуди» [14, с. 348], «*Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани / Ясно-вельможній гетьмани*» [14, с. 351–352]. Він картає «перевертнів» за знехтування ними національної традицією, колективною «*доброю славою України*». Отруєні чужою культурою, вони не хотіли зрозуміти, що лише «*В своїй хаті – своя й правда, / І сила, і воля*» [14, с. 348]. Шевченко закликає панків-земляків опам'ятатись, звільнитись від цього дурману: «*Обніміте ж, брати мої, / Найменшого брата – / Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати*» [14, с. 353–354] задля щастя матері-України.

Послання Шевченка було сприйняте українською інтелігенцією «як програма громадсько-політичної діяльності суспільства, як свого роду другий заповіт поета» [13, с. 325].

Шевченкознавець В. Смілянська розлого окреслила коло можливих передтекстів послання

«І мертвим, і живим...», наголосивши на особливій його близькості до «псалмів з мотивами Божої карі (їх саме у цей час переспівував поет), есхатологічних пророцтв і, найбільшою мірою, до біблійного апостольського послання-листа, зверненого до певної церковної громади» [13, с. 320]. Дослідниця відзначила деякі композиційні елементи, спільні для Шевченкового послання та апостолій і структурно пов'язаних із ними творів повчально-дидактичних жанрів середньовічної літератури: адресованість широкому заголові, розгорнутий заголовок, багатогранний («апостолічний») образ автора, який обертається до читача-слухача різними своїми «обличчями», ораторський стиль, властивий ще грецькій риторичі.

Стосовно заголовку послання, В. Смілянська зауважила, що хоча в назві й фігурує епітет «дружнє», «однак з цим традиційним жанром Шевченків твір має небагато спільного, оскільки літературне “дружнє послання” мало вузьку адресацію (другові чи ворогові), камерний або літературно-мистецький зміст...» [13, с. 320–321].

Жанр памфлету дослідники ідентифікують як «невеликий за обсягом с а т р и ч н и й (розрядка наша. – В. К.) публіцистичний твір на злободенну тему, що в різкій звинувачувальній формі викриває певні явища громадського та політичного життя» [9, с. 172]. Однак текст публікації «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» не відповідає головній домінанті вищенаведеної дефініції – сатиричній складовій.

Публіцистичний твір «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» був написаний у 1945 р. (вийшов окремою брошурою 1946-го) – якраз через 100 років після Шевченкового «І мертвим, і живим...». Перекладений і виданий 1947-го англійською, іспанською, італійською та іншими мовами, він став «конституцією вільної людини» (О. Тарнавський), здійснив переворот у ставленні західного світу до втікачів із СРСР. Прикметно, що І. Багрянний виступив не анонімно, а відкрито, не ховаючись за псевдонімами. Використання імені та прізвища «Іван Багрянний» було складовою частиною всього тексту, адже підпис письменника був доволі відомим. У примітці до видання митець зауважив: «Посилаючи це до публікації в світ, я свідомий того, що в разі появи цього л и с т а (розрядка наша. – В. К.) в пресі, більшовики руками НКВД замордують решту моєї рідні, якщо там ще хтось живий. Одначе, я прошу його видрукувати і підписати повним ім'ям. Все, що я мав до страчення, вже стратив» [2, с. 38].

Твір І. Багряного побачив світ у розпалі примусової репатріації колишніх радянських громадян одразу після завершення найстрашнішої в історії людства війни. Французи й англійці, американці і африканці, німці та євреї повертались до своїх домівок, сподіваючись на зустріч із рідними людьми. Життя поступово налагоджувалось. Однак європейці не розуміли, чому так багато людей не хотіли повертатися до СРСР. Відмова наводила на думку, що ці емігранти – жорстокі злочинці, які бояться правосуддя і тому ховаються від нього в Європі. Цивілізована людина не могла повірити, що в СРСР можна ув'язнити за анекдот, памфлет, пісню, зайве слово, за любов до материнської мови, за національний одяг тощо.

Твір «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» з'явився у відповідь на облудні заклики радянської пропаганди і на безсоромні дії західних урядів, котрі сприяли насильницькій репатріації біженців у СРСР, де вони потрапляли прямо до сталінських концтаборів. Це був і гіркий докір західній громадськості, яка здебільшого не помічала мільйонів жертв більшовизму.

Текст брошури містив страшну правду про сталінський «рай», однак не крізь призму сатиричного (іронічного чи саркастичного) відтворення дійсності, а реалістичного її віддзеркалення. У своєму посланні до сучасників і нащадків автор заявив: «Я не хочу вертатись до своєї Вітчизни саме тому, що я люблю свою Вітчизну. А любов до Вітчизни, до свого народу, цебто національний патріотизм, в ССРСР, є найтяжчим злочином. Так було цілих 25 років, так є і тепер. Злочин цей зветься на більшовицькій мові – на мові червоного московського фашизму – “місцевим націоналізмом”» [2, с. 24].

Крім того, твір І. Багряного не відповідає усталеним жанровим критеріям памфлету ще й через відсутність у ньому агітаційної спрямованості змісту, хоча, за твердженнями сучасних дослідників, «він (“сатиричний публіцистичний твір”. – В. К.) може стосуватися не лише соціальних явищ, а й літературних, набуваючи публіцистично-сатиричного або художньо-сатиричного вигляду, але з а в ж д и в и к о н у є а г і т а ц і й н у ф у н к ц і ю (розрядка наша. – В. К.)» [9, с. 172].

Таким чином, жанрова ідентифікація видання І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» як памфлету є необґрунтованою.

Щодо вивчення письменницького епістолярію, С. Скварчинська в монографії «Teoria listu» виокремила чотири апроксемативні теорії епістоли: теорію листа-мови (промови), теорію

листа-напівдіалогу, теорію листа-розмови, теорію листа-визнання. Запропонована дослідницею концепція епістоли спиралася на принцип жанрового парадоксу – одночасного вияву приватного листування як факту художньої літератури й тексту утилітарного, практичного застосування у щоденному побуті. Отже, С. Скварчинська вказала на існування «ніби-теорій», представники яких визначають лист як єдиноподукт практичних потреб [19, с. 169–177].

Репрезентанти новітньої генології (С. Аверінцев, В. Кайзер, Р. Веллек та А. Воррен, І. Качуровський, Н. Копистянська та ін.) розглядають різні жанри й стилі як рівнозначні у численних їх проявах, найчастіше пов'язують їх зі своєрідністю мови. Натомість М. Бахтін давав опосередковану оцінку жанровій самостійності епістолярію, наголошуючи на тому, що лист «завдяки своїм функціям – інформативній і комунікативній, а також через обов'язковість письмової фіксації, сформувався як первинний мовленнєвий жанр» [4, с. 256–257]. Якщо ж лист – жанр комунікативний, то, згідно бахтінської теорії, «йому (листу. – В. К.) притаманні такі конститутивні ознаки мовленнєвих жанрів, як концепція адресата, предметно-тематична змістовність, тип експресивності в інтонації» [4, с. 258–259].

В літературознавстві жанроутворення позначене двома основними тенденціями. З одного боку, відбувається кристалізація й стабілізація жанрових ознак, з другого, не можна не помітити активної взаємодії різних жанрових, родових домінант, своєрідної жанрово-родової дифузії. Означений процес учені пов'язують з «гібридизацією жанрів», акцентуючи на тому, що характерна риса часу – «змішування жанрів, а не їхня колишня чистокровність» [6, с. 46]. А вільна конструкція листа дозволяє не тільки не дотримуватися канонічної форми, а й вводити в його пласт уривки художньої прози або драматичні сценки, літературно-критичні огляди і т. п.

Виплодом «гібридизації жанрів» якраз і є виникнення різних модифікацій письменницького листування, зокрема відкритих листів та листів у вічність – своєрідних різновидів епістолярної публіцистики.

У монографії «Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст.» автором було обґрунтовано кардинально новий підхід до жанрової концепції письменницької епістоли як до поліфонічного жанрового утворення (літературного та історіографічного вияву одночасно), а відкритий лист визначено як «жанр публіцистики» [6, с. 210].

Згодом А. Зіновська доповнила й уточнила нашу дефініцію: відкритий лист – не жанр публіцистики, а різновид епістолярної публіцистики; «по-друге, лист письменника (а значить і відкритий лист також) – “це твір літературного та історіографічного жанру...”», отже, на “різновид епістолярної публіцистики” [...] дефініція також поширюється» [5, с. 63].

Доповнення й уточнення А. Зіновської ми з вдячністю приймаємо й визначаємо відкритий письменницький лист як різновид епістолярної публіцистики, а, отже, твір «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» І. Багряного варто розглядати передовсім як різновид епістолярної публіцистики, невід'ємну складову його приватного листування.

Втім, серед відомих в українській літературі відкритих письменницьких листів, різновидів епістолярної публіцистики («Одвертий лист В. Винниченка до М. Горького», М. Хвильового «Одвертий лист до Володимира Коряка» та ін.), відкритий лист І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» виокремлюється насамперед специфікою адресата – реципієнта майбутнього (адресант сподівається хоча б у майбутньому бути почутим нащадками).

Першим автором листа у майбутнє в світовій епістолографії був Ф. Петрарка. Після його смерті падуанські друзі італійського поета виявили незакінчений лист «Нащадкам». Судячи з наведеної переписувачем фрази з автографа, Петрарка збирався ним завершити весь епістолярій: «Закінчується ХVІІ книга стариківських листів. Амінь». В оригіналі після цього зазначено: «Починається ХVІІІ книга. Нащадкам...» [18, с. 869].

Це єдиний твір італійського поета, задуманий як інтроспективний опис свого життя, лист у майбутнє. Після Петрарки у пізніші часи українські письменники неодноразово звертались до нащадків. Назвемо тут насамперед Шевченкове послання «І мертвим, і живим...». Але ні до Петрарки, ні після нього, аж до українського «розстріляного відродження» 20–30-х рр. ХХ ст., ніхто й ніколи з письменників не звертався до нащадків у жанрі приватного листа. Немов до невідомих друзів, що дозволило привнести в інтонацію природність і невимушеність, інтимність розмови.

Згодом в українському письменстві Ю. Яновський назвав одну з новел «Вершників» «Листом у вічність», у якій змалював символічний образ листоноші, «непомітної» людини, що вірить у перемогу правди: «Лист у вічність пішов разом із життям, як світло від давно згаслої зорі» [16, с. 409].

Українська література кін. XIX – поч. XX ст. має в своєму арсеналі чимало відкритих листів, що були сильнодіючим засобом впливу на читацький загал саме через безпосереднє звернення до адресата. Варто назвати тут найвідоміші дискусії у відкритому листуванні: полеміку між Б. Грінченком («Листи з України Наддніпрянської») і М. Драгомановим («Листи на Наддніпрянську Україну»), літературну дискусію про модернізм між І. Франком і М. Вороним та ін. Згадані епістолярні полеміки споріднені між собою передовсім використанням публіцистичних прийомів. І хоча головний з них – пряме звернення до певної особи чи осіб – притаманний також іншим жанрам публіцистики, однак в них можна обійтись і без такого прийому. Однак у відкритому листі він обов'язковий і визначає композицію, спосіб викладу, стиль твору. Те ж саме необхідно сказати і про авторське «я». Публіцист може вести мову від першої особи і в статті, і в нарисі, і в рецензії. Але у відкритому листі мова від першої особи обов'язкова, оскільки особа автора, його думки й емоції виражаються лише безпосередньо у відвертій комунікації зі співбесідниками. Автор відкритого листа – найактивніша в ньому особа, і це чітко простежується також і в листі у вічність І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?».

Твір прикметний передусім загостреною актуальністю суспільно значущого змісту, багатогранністю образу автора і повнотою зображення образу адресата, розкутістю викладу. Адресант зауважує на початку послання, що він є одним із тих сотень тисяч українців, що не хочуть вертатися додому, під більшовизм, дивуючи тим цілий світ. І справді, тут є чому дивуватися для тих, для кого слово «Вітчизна» наповнена святим змістом. Для автора твору слово «Вітчизна» також наповнене святим змістом. Однак його Вітчизна – це не сталінська «родина», а «моя Україна, одна з «рівноправних» республік в федерації, званій СРСР» [2, с. 5].

Серед інших найголовніших жанрових домінант і структурних компонентів публікації – надзвичайний заряд художності, автобіографізм та інтелектуальність, руйнування традиційної структури епістоли, наявність «образу автора», глибокий підтекст, індивідуальність стилю (емоційність, афористичність висловлювання тощо), культурно-естетична цінність та ін.

Своєрідність ідіостилу адресанта виразняється так само, як і в Шевченковому «І мертвим, і живим...», наявністю епіграфа: «Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер,

що перебувають тут, в Європі, і там, по сибірських концentrатах, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так як гітлерівська. Коли НКВД піде вслід за гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький... Автор» [2, с. 3]. Епіграфи притаманні й багатьом іншим публіцистичним працям І. Багряного [3].

Аналіз жанрових домінант і структурних компонентів листа у вічність І. Багряного неможливий і без визначення своєрідності рамки початку і кінця епістолярного твору. Ще в трактаті Деметрія останні параметри означені як конструктивні атрибути цього жанру [1, с. 9]. У монографії В. Тодда також спеціальний розділ присвячено аналізу цих структурних одиниць епістоли: «Частини листа: гра на початку і в кінці» [20, с. 147–154].

Лист у вічність І. Багряного розпочинається в прескрипті з наведеного вище епіграфа, який визначає загальну тональність епістоли, а далі авторське «Я» зливається з нараторським «Ми»: «Я один із тих сотень тисяч людей-українців, що не хочуть вертатися додому, під більшовизм, дивуючи тим цілий світ» [2, с. 3]. В клаузулі адресант поставив своє реальне ім'я та прізвище, що стало складовою частиною всього тексту.

І Шевченкова поема, і публіцистичне звернення Багряного – це твори-обвинувачення і, водночас, це – послання, своєрідні листи, адресовані до тих, хто житиме в майбутньому, хто не повинен забувати життя свого народу в минулому й на цьому минулому вчитися.

Отже, лист у вічність – це жанровий різновид відкритого листа, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора / співавторів до дійсності, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби. У листі у вічність через звернення конкретної людини / групи людей до іншої (або широкого загалу) порушуються в гострій, відверто-особистісній високоемоційній формі соціально-політичні проблеми, що випереджають час і мають напрохуд важливе суспільне значення, однак вирішення яких імовірно лише наступними поколіннями співвітчизників.

Лист у вічність І. Багряного про більшовицький «рай» став у 40-х рр. XX ст. одним із тих епістолярних документів, які змінили ставлення західної громадськості до проблеми «переміщених осіб». Також це був і початок розвінчання сталінського режиму.

Висновки і пропозиції. У жанровому аспекті лірична поема-послання Т. Шевченка «І мерт-

вим, і живим...», як і лист-памфлет І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?», є листами у вічність, адресованими сучасникам і нащадкам і в Україні, і в усьому світі. Це унікальний приклад «гібридизації епістолярного жанру», зближення його з художньою літературою, що зумовлено особливостями проаналізованих творів (потужний заряд художності, автобіографізму та інтелектуальності, руйнування традиційної структури епістоли, наявність «образу автора», глибокий підтекст, індивідуальність стилю та ін.).

Т. Шевченка іще за життя поета українці сприймали як справжнього пророка, натомість Багряний упродовж тривалого часу був для нашого народу лише сакральною жертвою. Можливо, тепер він також постане перед своїми читачами митцем-пророком. Учитаймось іще раз в його духовний заповіт «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?».

Беззаперечно, твір розрахований також і на рецепцію сьогоднішніх читачів, усіх, хто захищає нині Україну, а разом з нею і всю Європу, а, можливо, й увесь цивілізований світ від російських загарбників, що прагнуть «денацифікувати» український народ і повернути його в «новітнє кріпацтво» – путінізм. Вплив проаналізованих творів Т. Шевченка та І. Багряного на рух літератури, на стан української думки загалом досі ще гідно не оцінено.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з науковим осмисленням проблеми взаєморецепції адресанта з адресатами в приватному епістолярії Т. Шевченка та І. Багряного, у висвітленні специфіки відкритих листів письменника-емігранта, зокрема «Відкритого листа до дирекції “Голосу Америки” з приводу авдицій українською мовою» та ін.

Список літератури:

1. *Античная эпистолография*: Очерки / Отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. Москва: Наука, 1967. 564 с.
2. *Багряний Іван*. Чому я не хочу вертатися до ССРСР? Вінніпег: Комітет українців Канади, 1946. 44 с.
3. *Багряний Іван*. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. 2-е вид. [упоряд. О. Коновал; автор передм. І. Дзюба; авт. післяслова Г. Костюк]. Київ: «Смолоскип», 2006. 856 с.
4. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. 2-е изд. Москва: Искусство, 1986. С. 250–296.
5. *Зіновська А. М.* Український письменницький епістолярій: типологія відкритого листування: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури / Київський славістичний університет. Київ, 2008. 181 с.
6. *Кузьменко В. І.* Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст.: [монографія]. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 1998. 305 с.
7. *Кузьменко В. І.* У всесвіті слова: літературно-критичні студії. Київ: ЛА «Друге дихання», 2018. 684 с.
8. *Лаврінченко Ю.* Іван Багряний – політичний діяч і письменник // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 3 кн. Київ: Рось, 1994. Кн. 2. С. 612–617.
9. *Літературознавча енциклопедія*: У 2 т. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
10. *Ляхова Ж. Т.* За рядками листів Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1984. 134 с.
11. *Ротач П.* Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії. У двох книгах. Кн. 1. А–К. Полтава: Дивосвіт, 2005. 432 с.
12. *Свириденко О. М.* «Написать так, чтобы видна была правда опозтизированной»: листи Т. Шевченка як сплав розповідного начала та лірики. Південний архів. 2019. № 77. С. 77–88.
13. *Смілянська В. Л.* Шевченкознавчі розмисли: 3б. наук. праць. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2005. С. 320–326.
14. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 1. Поезія. 1837–1847. / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського; упорядкув. та комент. І. Д. Бажинова [та ін.]; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 2003. 784 с.
15. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. / Упорядкув. і комент. М. М. Павлюка, В. Л. Смілянської; Н. П. Чамати та ін.; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 2003. 632 с.
16. *Яновський Ю.* Твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Дніпро, 1983. 424 с.
17. *Luckyj G.* Correspondence // *Luckyj G. Shevchenko's Unforgotten Journey*. Toronto: Canadian Scholar's Press, 1996. P. 93.
18. *Petrarca Francesco.* Secretum / A cura di E. Carrara. Torino, 1977. 878 p.
19. *Skwarczynska S.* Teoria listu. Lwow, 1937. 373 s.
20. *Todd U. M.* Дружеское письмо как литературный жанр в пушкинскую эпоху. СПб: «Академический проект», 1994. С. 147–154. 207 с.

Kuzmenko V. I. THE GENRE OF THE LETTER TO ETERNITY IN THE CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO AND IVAN BAGRIANYI: A COMPARATIVE DIMENSION

The article contains a comparative analysis of the works “To my fellow-countrymen in Ukraine and not in Ukraine, living, dead, and as yet unborn my friendly epistle” by T. Shevchenko and “Why I do not want to return to the USSR” I. Bagrianyi through the prism of the epistolary segment of private correspondence of artists in a comparative dimension.

The paper synthesizes scientific approaches made by classical and modern genealogy scholars and epistolographists (e.g., M. Bakhtin, S. Skwarczynska, etc.) to studying of the poem's, pamphlet's genres, generally, the writer's epistolary and open letters in particular. Taking into consideration M. Bakhtin's concept of a letter as “a primary speech genre” which has an interior dialogical structure, we supplemented it with a wider interpretation in relation to the issues researched.

The works of T. Shevchenko and I. Bagrianyi are It is argued here that is of great relevance due to its meaningful content, free narrative discourse, versatile descriptions of the writer's image and the recipient's character as well. These are accusatory works and is an essay of strong condemnation and at the same time it is an epistle, a publicist letter addressed to future generations, who should learn from their past.

As a result of the conducted research, it was concluded that “Both the dead and the living...” by T. Shevchenko and “Why I don't want to return to the USSR?” I. Bagrianyi in the genre aspect are letters to eternity; from genre perspective but not a pamphlet as it was traditionally believed by literary critics. The matrix criteria of the genre dominants and also the key structural components of the analyzed works have been determined here as follows: an incredible driver of artistry; autobiography, intellectuality, breaking the traditional structure of the epistle, an apparent “author's image”; a complex subtext, an individual style (availability of an epigraph, emotional expressive tone, aphoristic utterances).

The presented research introduces a new definition of a letter to eternity as a genre variety of an open letter which is characterized with a distinct psychological introspection and a personal attitude of the author or co-authors current situation, taking into account the specificity of correspondence written in a certain historical era. Ultimately, the authors highlight the distinctive features of the letter to eternity as a letter in which the writer by direct appealing to the specific addressee in a sharp frankly personal and highly emotional tone raises social and political problems that are ahead of time and are of significant importance, however, these problems will probably be solved only by next generations of compatriots.

Key words: *correspondence, epistolary, a publicistic work (non-fiction), an open letter, a letter to eternity, epistolary genre, a pamphlet, poem.*